

**Меджліс кримськотатарського народу
Східно-Європейський Інститут Розвитку
за сприяння Бюро де Геллінг, Нідерланди**

Звіт
**“П’ять років окупації Криму:
виклики, реалії та майбутні
перспективи”**

**Київ, Україна
16 січня 2019 р.**

Зміст

1. **Вступ: Вігальна промова – Сергій Курикін**, керівник проекту, член правління, Східно-Європейського Інституту Розвитку
2. **Панельна дискусія: 1 “Мілітаризація півострова Крим та перспективи його деокупації”**

Доповідачі: Рефат Чубаров, народний депутат України, голова Меджлісу кримськотатарського народу, Юлія Каздобіна, радник Міністра інформаційної політики України, Андрій Клименко, експерт ГО «Майдан закордонних справ», Кононов Віталій, голова Партії Зелених України, **Модератор:** Гаяна Юксель, радник Міністра молоді та спорту України

3. **Панельна дискусія: 2 “Crimea as a territory of lawlessness: legal aspects of occupation of the peninsula”**

Доповідачі: Ахтем Чийгоз, заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу, Ільмі Умеров, заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу, Гульнара Бекірова, заступник голови Генічеської районної адміністрації, член Меджлісу кримськотатарського народу, Дар’я Свірідова, юрист Української Гельсінкської спілки з прав людини, Марія Томак, голова НУО “Медійна ініціатива за права людини” **Модератор:** Юрій Луканов, журналіст, письменник

4. **Panel Discussion: 3 “Preservation of the unique cultural heritage of Crimea and the issue of education under conditions of occupation”**

Доповідачі: Проф. Володимир Казарін, Ректор Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, Евеліна Кравченко, канд.іст.наук, Старший науковий співробітник співробітник Інституту археології Національної академії наук України, Ельміра Аблялімова, експерт з культурної спадщини кримськотатарського народу, экс-директор Бахчисарайського історико-культурного заповідника, Різа Шевкієв, голова Благодійного фонду «Фонд Крим», член Меджлісу кримськотатарського народу, Аліє Ібрагімова, канд.іст.наук., археолог, мистецтвознавець, член Національного комітету ІКОМОС, Євген Самуха, керівник відділу міжнародних зв’язків, Уповноваженого представника Президента України у Автономній республіці Крим, **Модератор:** Мрідула Гош, голова правління, Східно-Європейського Інституту Розвитку

5. **Висновки та рекомендації**
6. **Додаток 1 – Програма Конференції**

Автор звіту (англійською) –
Мрідула Гош, голова правління,
Східно-Європейський Інститут Розвитку (СЕІР)
eedi.office@gmail.com
переклад українською та редактування: СЕІР

1. Вступ

2019 року відбудуться вшанування двох трагічних подій в історії Криму, особливо у історії кримськотатарського народу, корінного населення Кримського півострова. Це – 75-а річниця масової депортації кримських татар та інших національних меншин, за вказівкою Сталіна в 1944 році, а також – 5 роковина окупації Криму Росією лютого 2014 року. До Криму та міста Севастополя, які є невід'ємною частиною унітарної держави Україна, Росія таємно відправляла свої збройні сили без будь-яких пізнавальних знаків, а згодом організувала псевдореферендум, для формалізації окупації та введення Криму до складу Російської Федерації.

Більшість країн світу, за винятком деяких, не визнали цю анексію. Протягом останніх п'яти років Генеральна Асамблея ООН прийняла декілька резолюцій щодо Криму, багато резолюцій з прав людини та положення про становище кримськотатарського народу у Криму також були прийняті Європейським парламентом. У рамках Ради Безпеки ООН відбулися численні дебати, багато звітів були опубліковані національними та міжнародними правозахисними організаціями, в яких чітко зазначається факт окупації півострова Росією, а остання згадується як держава-агресор.

Російська агресія не обмежувалася лише окупацією Криму. На початку 2014 року через масову і всеосяжну допомогу сепаратистам у Донбасі в Україні, а незабаром після прямого розгортання роботи російських військових наглядачів, надсилання «гуманітарних конвоїв» зі зброєю та боєприпасами, Росія розпочала свою гібридну війну на сході України. Близько чотирьохсот кілометрів українського кордону, частин Донецької та Луганської областей України, у тому числі двох великих міст Донецька та Луганська, не знаходяться під контролем України. Більше тринадцяти тисяч жертв лише серед українських військовослужбовців (не враховуючи зникнення і смерть багатьох цивільних осіб) до кінця 2018 року та масове переміщення людей з Криму та з Донбасу призвели до гуманітарної кризи, невидимої в Європі протягом багатьох десятиліть. До цього слід додати пропагандистську та інформаційну війну, спрямовану на деморалізацію демократичного устрою України та інших держав, які надають підтримку Україні.

Здійснюється безліч ініціатив, щоб впоратися з цією важкою ситуацією, зокрема, підтримка більше мільйона переміщених осіб, надання невідкладної допомоги, притулку і задоволення основних потреб. Разом з тим, Україна також інвестувала свої ресурси у будівництво оборони, сильну армію і протистояла інформаційній війні. Ситуація в Донбасі та Криму є різною, хоча українські громадяни живуть в обох місцях і перетинають пропусні пункти, щоб приїхати в Україну. Донбас формально не окупований, він знаходиться під контролем сепаратистів, але війна знаходиться в активній фазі. Крим перебуває під незаконною окупацією Росії, бо Росія офіційно оголосила Крим частиною Росії. Сьогодні правоохоронні органи Росії повністю контролюють півострів. Тому зв'язок громадянського суспільства України з Донбасом та Кримом, збір інформації з цих місць мають різний характер. Отже, стратегія повернення Криму в Україну матиме свою особливу стратегію, відмінну від стратегії поновлення повного суверенітету України в Донбасі. Хоча загалом, у міжнародному політичному процесі Україна їх розглядає як одну проблему – наслідок російської агресії та зазіхання на суверенітет України.

Перед окупацією і незабаром після неї, людям у Криму російська адміністрація обіцяла поліпшити рівень життя і добробут, і це була російська стратегія для отримання голосів

за анексію на псевдо-референдумі. Минуло п'ять років, і настав час проаналізувати ситуацію в Криму з принаймні трьох ракурсів - військово-стратегічного, політичного, правового і, нарешті, культурно-історичного та гуманітарного.

Саме з цією метою 16 січня 2019 року в Києві була організована конференція з Меджлисом кримськотатарського народу та Східноєвропейським інститутом розвитку, українською НУО за підтримки Бюро де Геллінг (Нідерланди). Конференція, перший захід такого роду в цю роковину історичних трагедій, складалася з трьох панельних дискусій: Крим, як військова база для агресора і сіра інформаційна зона, беззаконня в Криму і Крим, як територія, де знищується культурна спадщина. Порушення прав людини спрямовані переважно на корінне населення Криму, кримських татар, їх культурну та історичну спадщину.

У своєму вступному слові член правління СЄІР Сергій Курикін наголосив на важливості обговорення вищезгаданих питань і заявив, що лише на підставі збору та аналізу інформації щодо наслідків окупації Криму може бути розроблена будь-яка життєздатна стратегія повернення його в Україну. Він також повідомив, що публікація матеріалів конференції та зведеного звіту, буде доступна і друкованій, і в електронній формах.

Цей звіт є описом основних тез доповідей Конференції та аналізом презентацій, зроблених учасниками-експертами. Висновки та рекомендації зроблені наприкінці для подальшої роботи організаторами та іншими зацікавленими сторонами.

2. Панельна дискусія: 1 “Мілітаризація Кримського півострова та перспективи його деокупації”

З огляду на геополітичне положення півострова, будь-яке обговорення окупованого Криму стратегічно зосереджується на питаннях безпеки і оборони навколо Чорного моря. Безпековий фактор посилюється у результаті захоплення суден та військовослужбовців ВМС України та їхнього незаконного утримання в Москві протягом багатьох місяців, починаючи від листопада 2018 року. Слід відмітити, що наявність російської військово-морської бази в українському місті Севастополі, а також право Росії на певну кількість своїх збройних сил у Севастополі за угодою з Україною проклали шлях до окупації Криму. Отже, окупація півострова, насамперед має і буде мати сильний військовий компонент. З цієї точки зору мілітаризація Криму обговорювалася на першій панельній дискусії.

Перша презентація Андрія Клименка, експерта НУО «Майдан закордонних справ» та редактора Чорноморського інформаційного порталу Black Sea News, надала вичерпні технічні деталі щодо ескалації зброї в Криму з боку Росії. Було доведено, що в першу чергу Крим був необхідним, як військова база для Росії. Сьогодні чисельність російських військових в Криму більша, ніж кількість американських солдатів у найбільшій американській військовій базі. Те ж саме стосується і кількості російських середніх і дальніх крилатих ракет, підводних човнів і механізмів запуску ракет в Криму. Опис радіусу дії цих озброєнь показує, що вони сягають Лондона на північному заході, охоплюють всю Північну Африку, частину Близького Сходу аж до Кавказького краю на Сході, включають всю Україну та Білорусь як цілей, а також країн Балтії та Скандинавії. Також неприйнятним є те, що оборонні споруди та інфраструктура України на півострові використовуються Росією для задоволення її оборонних потреб. Таким чином, українські оборонні заводи у Криму, які знаходяться в умовах окупації тепер використовуються для будівництва озброєнь, лінійних кораблів та інших предметів для Росії.

Разом з збільшенням та нарощуванням озброєнь, Росія також проводить демографічну політику заміни населення, стимулюючи потоки внутрішньої міграції. Кількість тих, хто прибув з Росії з 2014 року, зросла на 21,3%. Російським громадянам надано заохочення до міграції на окупований Крим, так само, як у 1944 році у Криму після депортації кримських татар у Середню Азію.

Таким чином, від «проблеми» Крим під окупацією став реальною загрозою для безпеки всіх сусідніх держав та для Чорноморського регіону. Окупація Криму також створює небезпечний прецедент для будь-якої держави, яка потенційно захоче стати агресором. У завершенні, Клименко заявив, що протидія за таких умов це – введення санкцій, це єдина відповідь. Резолюції ООН, Європейського парламенту є міжнародними рамковими зобов'язаннями, які є морально і політично, і у деяких випадках і юридично обов'язковими для держав-учасниць. Наприклад, проблема проходу суден через Керченську протоку була вирішена через жорсткі двосторонні ходи і продовження санкцій. Це показало, що агресія Путіна може бути обмежена. Що стосується повернення Криму в Україну, Клименко висловив думку, що кримські татари сьогодні становлять критичну масу опору окупаційному режиму і відіграватимуть ключову роль у визволенні Криму.

У своєму виступі Юлія Каздобіна, радник Міністра інформаційної політики України, торкалася питання доступу до Кримського півострова та надання інформації, адже для

України Крим - це не просто територія, а місце майже 2 мільйонів її громадян. Протягом багатьох років Росія формувала громадську думку на користь окупації серед громадян, використовуючи масову пропаганду, і вона продовжує це робити після окупації. Тому інформаційна стратегія щодо Криму є необхідним елементом процесу деокупації. Станом на кінець січня 2018 року на території Криму веб-сайти 27 ЗМІ залишаються повністю або частково заблокованими. Серед них інтернет-ресурси, присвячені Криму: Крим.Реалії, Центр журналістських розслідувань, Blackseanews.net, 15 хвилин, QNA, Krum-SOS, Події Криму, Севастопольський меридіан, а також національні українські інформаційно-аналітичні ресурси: «Українська правда», «Європейська правда», «Громадське радіо», «UA-info», «Обозреватель», «РБК-Україна», «Укрінформ», «Депо», «Гордон», «Інформаційний опір», «Фокус». Крім того, існує повне блокування веб-сайтів телеканалів Чорноморської телерадіокомпанії, ICTV, 5 каналу, каналу UA-Перший, 112 Україна, а також часткове блокування АТР, Нового каналу, телеканалу Еспресо. Інші телеканали з України можна переглядати за допомогою супутників. Щоб вирішити всі ці питання, держава відповідає своїми рішеннями. Але відповідь держави є повільною через бюрократичний характер вироблення політики, щоб забезпечити консенсус і однотайність позицій різних міністерств та відомств. Політика у галузі інформування також включає спілкування з медіа та громадянським суспільством. Каздобіна також зазначила, що спостерігається певна відсутність інтересу до кримського питання, в той час коли російська пропаганда активно працює над встановленням свого порядку денного, слідує імперській моделі XIX століття. Тому необхідно ламати ці міфи і активно працювати над такими питаннями, як історіографія Криму, поточна ситуація, підхід України до Криму, підхід до кримських татар, формування та представлення конкретних інформаційних продуктів. Ця робота повинна продовжуватися навіть після окупації чи повернення Криму. Фактично ця робота тоді залишиться не менш актуальною.

Наступні дві презентації були зроблені політиками і розглядали політичні наслідки мілітаризації та окупації. Рефат Чубаров, член Верховної Ради, голова Меджлісу кримськотатарського народу, вітав усіх і підкреслив, що ця конференція є першою подією в ряді багатьох інших, відзначаючи п'яті роковини окупації Криму. Підкреслюючи назву конференції, Чубаров розглядав кожну з цих категорій – виклики, реалії та перспективи. За його словами, реальність на місцях в Криму є чіткою та очевидною – відбуваються постійні репресії, триває економічна криза, зловживання владою, порушення прав. Найбільший виклик дня – це мілітаризація під російською окупацією, яка є загрозою для самого існування української держави. Це

“Найбільший виклик дня – це мілітаризація під російською окупацією, яка є загрозою для самого існування української держави. Це також виклик європейському порядку балансу сил після II Світової війни, та виклик для Заходу. Мілітаризація безпосередньо впливає на безпеку країн Балтії, Румунії та Польщі. Розуміння глибини цього виклику є важливим для консолідації політичної волі, а потім для того, щоб формулювати та здійснювати політику.”

– Рефат Чубаров, депутат Верховної ради України, голова Меджлісу кримськотатарського народу

також виклик європейському порядку балансу сил після II Світової війни, та виклик для Заходу. Мілітаризація безпосередньо впливає на безпеку країн Балтії, Румунії та Польщі. Розуміння глибини цього виклику є важливим для консолідації політичної волі, а потім для того, щоб формулювати та здійснювати політику. Однією з проблем є Північний потік-2. Питання полягає в тому, чи може він створити новий вид союзу між Росією і Німеччиною? У такому випадку в довгостроковій перспективі німецькі підприємства будуть заручниками цього явища. Що стосується перспектив, які чекають на майбутнє Криму, то на думку Чубарова, вони коливаються між найбільш песимістичними та найбільш оптимістичними. Протягом кількох років, що передували окупації, Росія діяла дуже організовано і узгоджено. Сотні делегацій прибули до Криму з Росії. Напередодні окупації, у Криму були танки і військові на дорогах. Майбутні перспективи повернення Криму в Україну можливі, якщо продовжиться політика санкцій. Санкції будуть ефективними, якщо вони будуть послідовними. Він також зазначив, що президентські та парламентські вибори 2019 року в Україні також є дуже значущими через їхню вразливість до російського втручання. Він підкреслив, що за визволення Криму слід боротися мирним засобами. Право корінного кримськотатарського народу та питання Криму повинні бути наріжним каменем на цих виборах. Кожна політична сила повинна висловити свою позицію щодо Криму та питання прав кримських татар. За словами Чубарова, зміна статусу Автономної Республіки Крим на кримськотатарську національну територіальну автономію є передумовою де-окупації.

Через окупацію Криму Росією, багато політичних партій України втратили своїх виборців, партійні офіси та активістів. Голова партії Зелених України Віталій Кононов у своєму виступі підкреслив, що Зелені втратили багато партійних організацій, а чимало її членів покинули Крим і приїхали на материкову Україну і отримують від партії реабілітаційну та гуманітарну підтримку. Визнаючи, що мілітаризація є загрозою для існування України, Кононов також сказав, що асиміляція кримських татар є головною та кінцевою метою Росії, і що тільки це дасть можливість російському імперіалізму продовжувати нав'язувати світові свою міфологізовану історію, бо саме існування кримськотатарського етносу руйнує її. Посилення мілітаризація півострова - це лише стратегія досягнення цієї мети. Росія є продуктом імперії зла; його намагання втілювати імперські експансіоністські амбіції повинні бути зірвані. Єдиний спосіб - зміцнити позицію кримських татар в Україні. Слід нагадати, що Україна втратила Крим, але кримські татари втратили батьківщину. Необхідно виділити квоту для кримських татар у державних органах України. Це дасть змогу кримським татарам зміцнити владу та підвищити їхню спроможність до управління, а також відкриє шлях до деокупації. Після повернення Криму в Україну має бути застосовано право на самовизначення кримських татар, а Крим має бути перейменований в Кримськотатарську автономну республіку на території суверенної України, як частина компенсації минулої несправедливості, заподіяної цьому корінному народу.

“... асиміляція кримських татар є головною та кінцевою метою Росії, і що тільки це дасть можливість російському імперіалізму продовжувати нав'язувати світові свою міфологізовану історію, бо саме існування кримськотатарського етносу руйнує її. Посилення мілітаризація півострова - це лише стратегія досягнення цієї мети.”

– Віталій Кононов, голова
Партії Зелених України

3. Панельна дискусія 2: “Крим як територія беззаконня: правові аспекти окупації півострова”

Друга панельна дискусія на конференції була присвячена правовим наслідкам окупації. Окрім повного порушення Будапештського меморандуму та більш ніж 400 міжнародних угод та інструментів, загальна ситуація з правами людини, та поводження з жителями Криму з боку окупаційної влади погіршилися напередодні окупації. Кількість смертей і зникнень, свавільних арештів кримських татар, позбавлення волі Олега Сенцова, Олександра Кольченка та багатьох інших в Росії символізують повне беззаконня півострова. До учасників цієї панельної дискусії долучилися дві правозахисниці, Марія Томак і Дарія Свиридова, два лідери Меджлісу кримськотатарського народу, Ілмі Умеров і Ахтем Чийгоз, які були арештовані і перебували під тиском окупаційного режиму, а також Гульнара Бекірова, дружина одного з кримськотатарських активістів Едема Бекірова, який був заарештований в Криму в грудні 2018 року і на момент написання цього звіту, залишається затриманим, незважаючи на поганий стан його здоров'я.

Згадуючи свій особистий досвід, Ілмі Умеров, заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу, зазначив, що він був жертвою психічного насильства. Він був заарештований за статтею російського закону, який був реформований після окупації в 2014 році, хоча закон не має зворотної сили і висунуті обвинувачення були скоєні до реформування даного закону. На питання про перспективи деокупації і що треба зробити – він виступав за санкції, політичний і дипломатичний тиск – і

“ ... в 1783 році відбулася перша анексія Криму з великими втратами для кримських татар. З того часу були здійснені послідовні спроби для винищення цього корінного народу, особливо в 1944 році сталінською політикою масової депортації. Умеров зазначив, що понад 250 років кримські татари чекають справедливості – так само як українці чекали на надання “Томосу” для своєї незалежної церкви протягом 333 років – кримські татари нарешті заслуговують на справедливу долю.”

– Ілмі Умеров, Заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу

посилення військових зусиль України. Він також повідомив, що робоча група внесла пропозиції щодо внесення змін до Конституції України, що закріплюють права кримських татар, як корінного народу Криму. Він висловив надію, що на 75-му вшануванні депортації, а також на 5-ї роковині окупації – 26 лютого – Президент внесе в парламент ці поправки. Його емоційна заява полягала в тому, що в 1783 році відбулася перша анексія Криму з великими втратами для кримських татар. З того часу були

“... для обговорення та вирішення деокупації Криму слід запропонувати інший формат для міжнародних переговорів. Будапештський формат не працював. Мінський формат не застосовується до Криму, оскільки він зосереджений переважно на Донбасі. Багато експертів кажуть, що Путін не готовий, але слід також враховувати, що, за певних умов, він буде готовий..”

– Ахтем Чийгоз, Заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу

здійснені послідовні спроби для винищення цього корінного народу, особливо в 1944 році сталінською політикою масової депортації. Умеров зазначив, що понад 250 років кримські татари чекають справедливості – так само як українці чекали на надання Томосу для своєї незалежної церкви протягом 333 років – кримські татари нарешті заслуговують на справедливу долю.

Ахтем Чийгоз, заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу, який перебував під арештом окупаційного режиму і пізніше був звільнений завдяки обміну в'язнів між Росією та

Україною, стверджував, що моніторинг прав людини триває і має бути продовжений. Він зауважив, не можна говорити про дотримання стандартів прав людини в Криму. У всіх сферах – особиста безпека, культурні права, екологічні проблеми, Крим нагадує суцільну в'язницю. На думку Чийгоза, «для обговорення та вирішення деокупації Криму, слід запропонувати інший формат для міжнародних переговорів. Будапештський формат не працював. Мінський формат не застосовується до Криму, оскільки він зосереджений переважно на Донбасі. Багато експертів кажуть, що Путін не готовий, але слід також враховувати, що, за певних умов, він змінить своє бачення».

Гулнара Бекірова, заступник голови адміністрації Генічеського району та член Меджлісу кримськотатарського народу, зазначила, що Генічеський район Херсонської області України є сусідньою територією уздовж кордону з Кримом, і тому, люди в цьому районі були свідками багатьох подій. Вона додала: «Ми були свідками того, як наші військові не порушили присягу і стали на бік України». Якщо в минулому російська пропаганда впливала на південні регіони України, і люди здебільшого були схильними до Росії, сьогодні, люди у Херсонщині та інших прикордонних округів налаштовані патріотично. Отже, кроки для де-окупації та повернення Криму повинні включати діяльність в цій області України. Тут важлива юридична обізнаність, особливо для молоді, щоб вони могли захищати свої права. Бекірова зупинилася також на питанні щодо затримання її чоловіка Едема Бекірова окупаційною адміністрацією в Криму. 12 грудня 2018 року він залишив свій дім у Генічеську, щоб відвідати своїх родичів у Сімферополі в окупованому Криму. Він був заарештований під час перетину кордону. За 35 днів арешту йому не дозволяли зустрічатися з членами сім'ї, за винятком від 3 до 4 разів зустрічі з адвокатом. Особливе занепокоєння викликає стан його здоров'я, оскільки він має хронічні захворювання протягом останніх 18 років. У той час, коли Бекірова говорила, що через погіршення здоров'я, його відправили з центру у лікарню і залишили в коридорі з обіжяркою, що пізніше він буде переведений на платну палату. Недостатньо або зовсім відсутня інформація про його лікування, про зв'язок з сім'єю – і, насамперед, проти нього не було пред'явлено жодних звинувачень. Це були очевидні грубі порушення прав людини, які не потребують додаткових пояснень.

Наступну презентацію зробила Дарья Свиридова, юрист УГСПЛ. Вона сказала, що п'ять років – це багато часу. І страшно, і водночас сумно бачити продовження окупації. Не зважаючи на це, вона підкреслила деякі оптимістичні речі, які спостерігаються на юридичному фронті – на сьогодні Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) має понад 4000 справ, поданих українськими громадянами проти Росії (є також справи проти України подані з боку Росії) – з них, чотири справи подаються Україною як державою. Існує зростаюче розуміння того, що боротьбу потрібно вести правовими засобами, - це є ознакою прогресу. По-друге, Міжнародний кримінальний суд (МКС) також має дві справи – Міжнародний суд має дві справи (зокрема, офіс прокурору Міжнародного суду). Найбільш позитивним є те, що Грузія, Молдова та Азербайджан також зіткнулися з подібними реаліями у минулі роки, але на відміну від них, Україна зробила величезні кроки вперед.

На думку Свіридової, режим, який спричинив окупацію, повинен мати не лише політичне, а також й належне юридичне покарання. Найбільша проблема полягає не в тому, щоб не дозволити повторення такої окупації, це може бути досягнута шляхом розробки концепції правосуддя перехідного періоду (концепція готується офісом уповноваженого з прав людини та НУО), законності компенсацій і відшкодування, права на правду, реформування судової системи.

Марія Томак, голова громадської організації «Медіа-ініціатива з прав людини і член групи «Права людини в дії», підкреслила, що тактика незаконного захоплення, викрадення та затримання активістів і простих громадян, що розпочалася на Майдані, а потім була продовжена на Донбасі і Криму. Саме ці грубі правопорушення та терору у ставленні до цивільних громадян були підставою для антитерористичної операції. В даний час під незаконним затриманням перебувають 66 осіб (з них двадцять чотири - військовослужбовці) у Криму та Росії. Захист їхніх прав можливий лише тоді, коли питання про затриманих лобюються і висуваються в центрі уваги та у порядку денному на міжнародних форумах. За таких умов, слід отримати чітке визнання правового статусу затриманих. Крім того, санкції повинні застосовуватися окремо до тих, хто порушує закон і права людини. Важливо, що Україна повинна підтримувати Глобальний Акт ЄС про права людини, який закріплює ці вищезгадані принципи.

“ Ми були свідками того, як наші військові не порушили присягу і стали на бік України». Якщо в минулому російська пропаганда впливала на південні регіони України, і люди здебільшого були схильними до Росії, сьогодні, люди у Херсонщині та інших прикордонних округів налаштовані патріотично. Отже, кроки для де-окупації та повернення Криму повинні включати діяльність в цій області України.”

– Гульнара Бекірова, Заступник голови Генічеської районної адміністрації, член Меджлісу кримськотатарського народу

4. Панельна дискусія: 3 “Збереження унікальної культурної спадщини Криму та проблема освіти в умовах окупації”

Окупація Криму призвела до загального беззаконня та порушення прав, атмосфери переслідувань і загроз. Ці фактори, у свою чергу, призвели до масового переміщення людей з півострова до материкової України. Значна частина цих людей не підтримують російську окупацію Криму, є проукраїнськими, а також належать до кримськотатарської національності та інших меншин. Серед цих людей, є багато студентів та молоді. У зв'язку з невизначеним статусом та проблематичним визнанням ступенів вищих навчальних закладів, які нині перебувають під російською окупацією, студенти та молодь були прийняті до закладів материкової України. Серед вимушено переміщених осіб також є професіонали з різних галузей. Твори мистецтва, предмети, скарби і археологічні пам'ятки теж знаходяться під окупацією. Що робити і як зберігати культурну спадщину, як зберігати професіоналів, та як виховувати молодь в умовах окупації? Під час третього панельного обговорення конференції, ці питання викликали занепокоєння освітян, археологів, експертів зі сфери музейних та культурних інституцій.

Проф. Володимир П. Казарін, ректор Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, який з 2016 року переїхав до Києва, у своєму виступі заявив, що без освіти неможливо мати реального повернення або деокупації Криму. Слід зауважити, що російські закони також порушуються окупаційним режимом. Ув'язнені, за російським законом можуть навчатися. Проте, Олександр Кольченко, ув'язнений у Росії, є студентом Таврійського університету і не може навчатися, оскільки цей університет не є російським. Окупаційний режим визнає

“ В ідеалі Таврійський університет можна використовувати як базову та парасолькову структуру для включення багатьох інших інституцій. Але, насправді, Кабінет Міністрів під час реорганізації Одеського національного медичного університету додали ліцензію Кримського медичного університету саме Одеському медуніверситету. Таким чином, на думку Казаріна, якщо не зосередити потужність, що будувалося і зберігалось в Криму під одним дахом, вона буде розпадатися в різних місцях України. Казарін вказав на ще одну проблему – це правовий вакуум для тих, хто навчався в українській адміністрації, але закінчив за умов російської окупації і тепер хоче приїхати в Україну, щоб отримати дипломи, адже російські дипломи не визнаються ніде. Слід передбачити чіткий механізм, щоб вони змогли отримати легалізовані дипломи, якщо вони хочуть залишитися і працювати в Україні..”

– Проф. Володимир П. Казарін, Ректор Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського

Кольченко російським громадянином проте сам Кольченко цього не визнає і не хоче навчатися у російських навчальних закладах. Тих, кого затримали, відраховують від навчального процесу. На думку Казарина, Країна не має майбутнього, якщо немає освіти для молоді. Необхідні також підвищення рівнів досліджень. Були і є труднощі, тому що чиновники не дуже допомагали, не видавалися розпорядження (на відміну від Донбасу, звідки більшість навчальних закладів були переведені у різні куточки України) для переведення вищих навчальних закладів з Криму в Україну. Згадуючи історичний факт, Казарін сказав, що Таврійський університет був створений 100 років тому, у 1918 році В. І. Вернадським у Сімфереполі як філія Київського університету Св. Володимира (нині Національний університет ім. Тараса Шевченка). Тому, саме завдяки цьому аргументу Таврійський університет було перенесено до Києва і довелося пройти через складний процес ліцензування, передачі та юридичних формальностей. Можна сказати, що інші установи в Криму, які не були передані, можуть бути допущені до роботи в Таврійському університеті. З боку Росії, скасовані ліцензії більшості навчальних закладів, що діяли в Криму до окупації, і на їх базі був сформований Кримський федеральний університет, який об'єднав усі вищі навчальні заклади в один. Цей Кримський федеральний університет і Севастопольський державний університет зараз мають російські ліцензії. Інші інституції були “втрачені”, і Україні необхідно взяти заходів для поновлення ліцензій та функціонування в материковій Україні. В ідеалі Таврійський університет можна використовувати як базову та парасолькову структуру для включення багатьох інших інституцій. Але, насправді, Кабінет Міністрів під час реорганізації Одеського національного медичного університету додали ліцензію Кримського медичного університету саме Одеському медуніверситету. Таким чином, на думку Казарина, якщо не зосередити потужність, що будувалося і зберігалось в Криму під одним дахом, вона буде розпадатися в різних місцях України. Казарін вказав на ще одну проблему – це правовий вакуум для тих, хто навчався в українській адміністрації, але закінчив за умов російської окупації і тепер хоче приїхати в Україну, щоб отримати дипломи, адже російські дипломи не визнаються ніде. Слід передбачити чіткий механізм, щоб вони змогли отримати легалізовані дипломи, якщо вони хочуть залишитися і працювати в Україні.

Керівник відділу міжнародних зв'язків Уповноваженого представника Президента України в Автономній Республіці Крим Євген Самуха підкреслив, що п'ять років окупації - справді сумна роковина. Підтримуючи все, що казав проф. Казарін, він

“ через те, що російські стандарти були введені після окупації - порушено право на освіту українських і кримськотатарських дітей. Кількість українських шкіл скоротилася в чотири рази, з 12000, їхня кількість знизилася до 300. Ті, хто прагне навчити своїх дітей українською або кримськотатарською мовою, стикаються з переслідуванням. Дані цих батьків передаються Федеральній службі безпеки Росії (ФСБ). За допомогою гібридної та комбінованої політики геноциду та асиміляції руйнується сама основа кримськотатарської мови.”

– Євген Самуха, Керівник відділу міжнародних зв'язків Уповноваженого представника Президента України в Автономній Республіці Крим

додав, що основою або базовою групою підтримки успіху «російської весни» в Криму були радянські люди (люди старшого покоління), але головною силою де-окупації і повернення Криму має стати молодь, з новими поглядами, позбавленими радянськими стереотипами. Тому їхнє право на освіту має бути реалізовано і для них створені всі умови.

Посилаючись на уривок з доповіді Мустафи Джемілева, представника Президента України з питань кримськотатарського народу, який виступив на конференції у Відні у 2018 році, Самуха заявив, що через те, що російські стандарти були введені після окупації - порушено право на освіту українських і кримськотатарських дітей. Кількість українських шкіл скоротилася в чотири рази, з 12000, їхня кількість знизилася до 300. Ті, хто прагне навчити своїх дітей українською або кримськотатарською мовою, стикаються з переслідуванням. Дані цих батьків передаються Федеральній службі безпеки Росії (ФСБ). За допомогою гібридної та комбінованої політики геноциду та асиміляції руйнується сама основа кримськотатарської мови. Щоб задовольнити ці потреби, Україною були вжиті певні заходи. Мешканці Криму можуть мати освіту в Україні. З цією метою, Закон про освіту був змінений, щоб отримати доступ до середньої та вищої освіти в Україні, залишаючись у Криму (за допомогою заочних курсів та інших засобів). Ці положення діє для тих, у кого є документи, що підтверджують, що вони народилися в українському Криму - вони також можуть бути завірені і тоді всі ці люди можуть продовжити навчання. Окрім того, регулярно надається інформація про те, як поступати в українські вищі навчальні заклади. Безпека і безпека цих студентів також забезпечуються - їх імена знаходяться під прикриттям. Запорізький і Одеський медичний університети забрали багато студентів з Криму. При цьому були вжиті певні кроки, і проблеми вирішувалися в межах материкової України. Однак для початкової та середньої освіти для України це проблематично.

До початку російської окупації Крим мав, за оцінками, 14 тисяч пам'яток культури і більше 300 тисяч музейних об'єктів, що дорівнює загальній кількості об'єктів Лувру, шести історичних та культурних заповідників: в Алупці, Бахчисарай, Керч, Коктебель, Чорноморське і Херсонес, останній включений до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Було 12 культурно-розважальних закладів: театри, цирки, музичні заклади. Задokumentована історія та архіви Криму станом на 1 січня 2014 року містила майже 2 мільйони паперових записів та до 75 000 медіадокументів. Російські дії після окупації серйозно позначилися на цій сфері, склавши збитків у грошовому вимірі 39 трильйонів доларів.

Російська влада і так звані «органи влади Криму» у серпні 2014 року прийняли законодавство, що надало кримській культурній спадщині статус національної власності Російської Федерації. У жовтні 2015 року понад 220 історико-культурних об'єктів Криму отримали статус об'єктів культурної спадщини федерального значення. Визнаючи ці дії як незаконні, Генеральна прокуратура Автономної Республіки Крим (у рамках Генеральної прокуратури України) відкрила кримінальну справу про незаконне зберігання об'єктами кримської культурної спадщини посадовими особами Російської Федерації.

Хвиля русифікації торкнулася нині діючих кримськотатарських установ. Голова Благодійної організації «Фонд Криму» і член Меджлісу кримськотатарського народу Різа Шевкієв виступив з доповіддю про те, як концепція «Русский мир» перешкоджає культурному розмаїттю Криму та перешкоджає кримським татарам реалізувати свої колективні культурні права. Окрім перешкод на шляху виховання дітей їхньою рідною мовою, зусилля окупантів були спрямовані проти кримських татар, які організували

свої культурні та інтелектуальні інституції. Це проявлялося у будівництві доріг, на тих ділянках, де містяться моці кримськотатарського народу, захоплення та окупація будівлі, яка розташована за адресою вул. Шмидта 2, у центрі Сімферополя, де розташовані офіс Меджлісу та редакції газети Avdet. Сумнозвісний Фонд «Крим-Москва» знищив план створення кримськотатарського культурного центру. Лідер російської громади в Криму, придбав дану будівлю і наполягав - що це був будинок Арендта (названий іменем лікаря, який лікував Пушкіна).

У наступних двох презентаціях професійні археологи, які займалися довгостроковим впливом на архітектурні об'єкти, артефакти та музеї Криму виклали своє бачення ситуації. Евеліна Кравченко, к.і.н. Старший науковий співробітник Інституту археології Національної Академії Наук України, розпочала з проблем інвентаризації того, що було втрачено за п'ять років окупації. Що стосується нерухомої частини археологічних пам'яток, то вона сказала, що є тільки оцінки, але не вичерпний перелік тих об'єктів, які були пошкоджені. Зроблено документація експертів (Європейська асоціація археології) з посиланнями на приклади з скріншотів розкопок в Криму, та у Херсонесі в Севастополі. Крім того, не існує чіткого та точного списку археологічних цінностей (предмети в музеях), скіфського золото, всіх інших цінностей та архівів. На континентальній Україні, у столиці Києві, паралельних списків не було. Реєстру або списки повинні бути підготовлені – тобто повинен бути проведений перепис археологічних цінностей. У зв'язку з цим, що після Другої світової війни п'ята частина археологічних досліджень в Україні була зосереджена в Криму, тому історична та археологічна цінність цієї роботи величезна. Позитивним моментом є те, що інтелектуальний ресурс і пов'язані з ним цінності не втрачені, можна спиратися на результати досліджень вчених, які особисто приїжджають в Україну через програми українських музеїв, - ці програми слід продовжувати. Україна повинна піклуватися про цих людей і підтримувати потенціал музеїв на майбутнє.

Збільшилися реальні загрози на номінаційні об'єкти ЮНЕСКО – така теза пролунала у виступі доктора історичних наук, археолога та експерта з мистецтва, члена Національного комітету Міжнародної ради з питань пам'яток і пам'яток (ІКОМОС) Аліє Ібрагімової. Мова йде про Ханський палац у Бахчисараї в Криму - найвідоміший музей історії кримських татар, що був літньою резиденцією кримських ханів. Це єдиний приклад палацової архітектури кримських татар. Палац був кандидатом на висування до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО з 2003 року і повинен був бути зарахований 2014 року.

Вищезгаданий Ханський палац у Бахчисараї (у радянський період та пострадянський період) був дуже добре вивченим і дослідженим об'єктом. З 2000 по 2015 рік, вперше в Україні, у тісній співпраці з Меджлісом, був запущений спільний проект за турецької підтримки для захисту археологічного пам'ятника Бахчисарая. Ібрагімова з вдячністю нагадала тодішнього віце-прем'єра Криму Ілмі Умерова, які допоміг у перенесенні диспансера, який був розташований в межах музейного комплексу. Проте окупація знову призвела до негативних наслідків. Під ремонтом перебуває Ханський палац. Ця так звана «реконструкція» веде до повного знищення палацу та знецінення його автентичності. Основна дерев'яна антисейсмічна (сейсмостійка) конструкція повністю знята – і замінена недоброякісними дерев'яними шматками, з'єднаними з металевими стрижнями між собою – вони не можуть бути антисейсмічними, можуть збирати вологи і таким чином, внаслідок цих конструкцій фундаменти будівлі історичної цінності та пам'ятники зазнають непоправної шкоди.

Слід згадати, що у Доповіді на 204-ї сесії Виконавчого комітету ЮНЕСКО від 23 березня 2018 р. було зазначено: «Російська окупаційна влада, зареєструвавши незаконне присвоєння 32 історичних будівель Бахчисарайського палацу кримських ханів до 2017 року, розпочали масштабне варварські «роботи по відновленню» на цьому об'єкті у повній невідповідності до виконання норм міжнародного права, зокрема відповідних конвенцій ЮНЕСКО. Наприклад, під час зняття всіх плиток і старих дубових балок з Великої Ханської мечеті були пошкоджені картини 18 століття. Крім того, тріщини з'явилися на фасаді будівлі, а штукатурка розбилася завдяки застосуванню технології очищення, що використовує струменя води під високим тиском. Крім того, біля будівлі головного корпусу Ханського палацу будується металевий навіс «для забезпечення охорони території під час реставраційних робіт по покрівлі в приміщеннях залів Диван і Золота кабіна».

“У контексті окупації Криму питання культури потрібно ставити на першому місці, оскільки завдана шкода є непоправною. Реконструкція Ханського палацу - це спеціально цілеспрямована політика окупаційної влади для знецінення кримськотатарської спадщини, маргіналізації присутності єдиного корінного народу на території Криму задовго до імперського завоювання півострова Росією в 1783 році... Такі спроби можна побачити у вивезенні картин Айвазовського з кримського музею до Москви в Росії, у використанні стародавнього пам'ятнику Херсонесу як місце для розваг, у невизначеному статусі більш ніж мільйона артефактів, знайдених у багаторазових розкопках у Криму і багато іншого.. . . . Більше дійовим та правильним способом здійснення моніторингу на місцях пам'ятників культурної спадщини було б прямий моніторинг від імені ЮНЕСКО, і з цією метою потрібно призначення спеціального представника або генерального комісара, який матиме мандат відвідати Крим і вивчити кожні об'єкти та доповісти безпосередньо Генеральному директору..”

– Ельміра Аблялімова, експерт з кримськотатарської культурної спадщини, экс-директор Бахчисарайського історико-культурного заповідника

Через важке навантаження металоконструкцій існує загроза знищення пам'ятника. Найнебезпечнішим є те, що всі ці реставраційні роботи контролюються будівельними працівниками, які не мають ані досвіду, ані кваліфікації у відновленні історичних будівель. Такі насильницькі та грубі дії представляють реальну загрозу знищення цього незрівнянного історичного пам'ятника»

Заключну презентацію зробила Ельміра Аблялімова, експерт з кримськотатарської культурної спадщини, экс-директор Бахчисарайського історико-культурного заповідника. Вона зосередила увагу на порушенні гуманітарних прав щодо предметів культурної спадщини. У контексті окупації Криму питання культури потрібно ставити на перше

місце, оскільки завдана шкода є непоправною. Реконструкція Ханського палацу - це спеціально цілеспрямована політика окупаційної влади для знецінення кримськотатарської спадщини, маргіналізації присутності єдиного корінного народу на території Криму задовго до імперського завоювання півострова Росією в 1783 році.

Такі спроби можна побачити у вивезенні картин Айвазовського з кримського музею до Москви в Росії, у використанні стародавнього пам'ятнику Херсонесу як місце для розваг, у невизначеному статусі більш ніж мільйона артефактів, знайдених у численних розкопках у Криму і багато іншого. Повна інвентаризація всіх об'єктів спадщини дозволить відстежувати кількість довільного вилучення музейних об'єктів з музеїв з 2014 року і після. Усі ці об'єкти – повинні бути включені до спадщини України. Іншим ключовим моментом є те, що українська держава не спроможна забезпечити свої суверенні права у питаннях поточних втручань з боку окупаційної влади у культурну спадщину та археологічні знахідки, виявлені після окупації. Це питання стає актуальним, оскільки Російська Федерація надає дозволи на ремонт, розкопки на територіях майбутніх будівельних робіт і навіть більше, на територіях історичних і культурних заповідників. Для охорони і захисту об'єктів і пам'ятників культурної спадщини Криму, життєво необхідним є механізм моніторингу ЮНЕСКО. Фактично в доповідях ЮНЕСКО йдеться про таке: «У відповідь на ці занепокоєння та відповідно до минулих рішень Виконавчої ради Секретаріат продовжував спостерігати за ситуацією у співпраці зі своїми партнерами INTERPOL, Всесвітньою митною організацією, Міжнародним комітетом синього щита та Міжнародною радою музеїв.»

Необхідно відзначити, що будь-які дії, вчинені Російською Федерацією на тимчасово окупованій території України з метою змінити юрисдикцію стосовно культурної, промислової та технічної спадщини України, є прямим порушенням суверенних прав України та загально визнаних стандартів і принципів міжнародного права, включаючи положення Конвенції про охорону світової культурної та природної спадщини (1972 р.), Гаазької конвенції про охорону культурної спадщини у випадку збройного конфлікту (1954 р.), її першого і другого протоколів, Конвенції про засоби заборони та попередження незаконного імпорту, експорту та передачі права власності на культурні цінності (1970 р.), Конвенції ЮНІДРУА про викрадені або незаконно експортовані культурні об'єкти (1995 р.), Конвенції Ради Європи про охорону археологічної спадщини), Конвенція Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями (2017 р.), Резолюція 68/262 Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2014 р. «Територіальна цілісність України», Резолюція 2347 Ради Безпеки ООН «Підтримка міжнародного миру та безпеки: знищення та торгівля культурною спадщиною терористичними групами та ситуаціями збройного конфлікту», а також Рекомендації ЮНЕСКО про міжнародні принципи, що застосовуються до археологічних розкопок (1956).

Аблялімова запропонувала наступні заходи, які можуть забезпечити захист об'єктів культурної спадщини, нерухомих об'єктів, що знаходяться на тимчасово окупованій території Криму:

- створення Реєстру об'єктів нерухомої спадщини України, які знаходяться на тимчасово окупованій території Криму;
- моніторинг засобів масової інформації, а також наукових публікацій щодо передачі музейних об'єктів, а також артефактів, виявлених в результаті археологічних досліджень з тимчасово окупованої території Криму до Російської Федерації;
- вивчення міжнародної практики реституції, репарації та реіндикації;

- ініціювати обговорення питання про стан збереження об'єктів культурної спадщини в Комітеті ООН з питань культури;
- створення міжнародної платформи для синхронізації зусиль України щодо захисту об'єктів культурної спадщини, які перебувають під тимчасовою окупацією (з такими державами-учасниками, як Азербайджан, Грузія, Молдова, Литва, Латвія, Естонія та інші).
- негайна ратифікація Другого протоколу (1999 р.) Конвенції про охорону культурної спадщини у випадку збройного конфлікту (1954 р.).

На закінчення, Аблялімова відзначила, що до цього часу використовувався лише метод непрямого моніторингу для визначення та оцінки щодо поведінки та ставлення окупаційної влади до кримської культурної спадщини. Більше дійовим та правильним способом здійснення моніторингу на місцях пам'яток культурної спадщини було б прямий моніторинг від імені ЮНЕСКО, і з цією метою потрібно призначення спеціального представника або генерального комісара, який матиме мандат відвідати Крим і вивчити відповідні об'єкти та доповісти безпосередньо Генеральному директору.

Висновки та рекомендації

1. Без сумніву, Крим продовжує перебувати під окупацією Російської Федерації. Закон військової окупації поширюється на окуповану територію Криму. Закон військової окупації викладений у статтях 42-56 Гаазького регламенту 1907 року, четвертої Женевських конвенцій 1949 року та Додаткового протоколу I 1977 року, який застосовується до міжнародних збройних конфліктів. І Росія, і Україна є сторонами Додаткового протоколу I 1977 року.
2. Згідно з окупаційним законом, окупація вважається тимчасовою і не змінює статусу даної території. Окупаційна влада не користується суверенними правами на цю територію. Тому всі односторонні дії Російської Федерації є незаконними та підлягають скасуванню або зміні, включаючи нарощування озброєнь, мілітаризацію. Це стосується і переміщення населення та їх документація (реєстрація, право на проживання, внесення до списку виборців тощо). Ці дії загрожують самому існуванню української держави і безпеки для Чорноморського регіону.
3. Крім того, як Росія, так і Україна мають зобов'язання згідно з міжнародним гуманітарним правом. Міжнародне право з прав людини також застосовується. Відповідно до судової практики Європейського суду з прав людини, окупаційна влада, в тому числі і через місцеві адміністративні органи, зобов'язана забезпечити дотримання Європейської конвенції про права людини. Проте в Криму переважає всеохоплююча атмосфера беззаконня, що супроводжується цілеспрямованим переслідуванням, психічним та фізичним насильством, катуваннями, арештами і незаконним затриманням тих, хто не підтримує окупацію. Гарною новиною є те, що завдяки широкому і глибокому розвитку громадянського суспільства в Україні, моніторингу прав людини, гуманітарне право може бути забезпечене як безпосередньо, так і опосередковано. Це допомогло побудувати необхідний рівень юридичної та політичної підтримки на міжнародному рівні, що призвело до продовження та посилення санкцій.

4. Спротив проти окупації є однозначною з боку громадянського співства та правозахисної спільноти в Україні. Проте, думка українського громадянського суспільства щодо дії влади з питань звільнення заручників та ув'язнених, щодо надання соціального забезпечення населенню, яке опинилося в умовах окупації є різними. У зв'язку з тривалим процесом судових засідань і різними іншими перешкодами, деякі активісти вважають, що питання Криму є ритуальним прапором, яким потрібно розмахувати у разі потреби. Серед політиків, особливо під час передвиборчої агітації, також лунають розбіжності у підходах деокупації Криму. Деякі навіть вважають Крим втратою назавжди або на довгі роки для України. Ці дискусії не підривають, навпаки, вони демонструють жваву природу громадянського суспільства в Україні. Надзвичайно важливу роль у цій дискусії грає Меджліс кримськотатарського народу. В українському суспільстві вже є розуміння захисту корінного народу під час розгляду питання деокупації та повернення Криму.
5. Деокупація Криму має сильний компонент інтелектуального спротиву і повинна враховувати етноцид кримських татар і українців, а також постійне переслідування інших, які не визнають і протидіють окупації, постійний тиск на вільне мислення, перешкоджання діяльності засобів масової інформації та процесу освіти. Це правопорушення призвело до руйнування мови і культури, порушень культурних прав та права на освіту на бажаній мові. Інтелектуали, вчителі та викладачі під час переслідування переїхали в Україну, яскравим прикладом яких є Таврійський університет ім. В. І. Вернадського. Україна розробила гнучкі положення, для забезпечення права доступу до освіти в українських установах.
6. Пріоритет питання збереження архітектури, історії та культурної спадщини Криму важко переоцінити. Росія могла легко окупувати Крим частково через тривалу і посилену проросійську кампанію на півострові, яка використовувала еkleктичне поєднання російських імперських догм і радянських стереотипів. Деколонізація історії Криму не проводилася за часів незалежної України.
7. Поточні кроки окупаційної адміністрації для знищення старих кримськотатарських та грецьких об'єктів під виглядом «реконструкції», а також використання історичних місць для розваг, довільне вилучення і вивезення музейних експонатів – є перетин червоної лінії або межі, є грубим порушенням, який потрібно враховувати для впровадження подальших санкцій.

На підставі вищенаведених висновків, можна зробити наступні рекомендації:

1. У рамках трьох панельних дискусій, Конференція розглядала дуже об'ємні та широкі питання, кожне з яких вимагають більш детального обговорення. Необхідно організувати більше конференцій та заходів з кожної теми, щоб зрозуміти та створити потенціал для вирішення поставлених завдань.
2. Національна стратегія деокупації або повернення Криму з різними складовими має охоплювати завдання досягнення консенсусу в українському суспільстві із залученням громадянського суспільства. В даний час розуміння «чому» і «як» щодо повернення Криму не є добре зрозумілим українською громадськістю поза гаслами або політичними намірами.
3. Першим об'єктом атаки окупації є мислення та настрої людей, ушкоджує життєвий простір і травмує людей. Навіть після того як відбудеться формальна деокупація,

вплив на ментальну сферу, “окупація розуму або душі” може продовжуватися. Для полегшення постокупаційного оновлення, необхідно розірвати інформаційну блокаду і за будь яких умов давати правдиву інформацію людям. Отже, надання українським джерелам інформації Криму через супутники, радіохвилі та інші засоби є надзвичайно важливим. Саме завдяки наданню достовірної та перевіреної інформації, відбудеться очищення думок людей, або відбудеться справжня де-окупація.

4. Об'єкти культурної спадщини та архітектура Криму, архіви, пам'ятники, та археологічні знахідки повинні бути задокументовані. Всі зміни, внесені до них окупаційною владою, мають бути відстежені та документовані міжнародним співтовариством (уповноваженою інституцією під наглядом ЮНЕСКО)
5. Історія та культура Криму, що знаходиться під величезний ризиком деформації в умовах нинішньої окупації, повинна вивчатися в материковій Україні з метою проведення повної деколонізації. Потрібно зосереджуватись на вивченні доімперського періоду, що передував 1783 року, особливо на історію корінного народу – кримських татар. Написання неупередженої правдивої історії Криму та її усвідомлення призведе до руйнування вкорінених імперських стереотипів.
6. Інтегрування та постійне висвітлення і обговорення проблеми Криму в нинішньому політичному та інтелектуальному дискурсі, особливо питання, орієнтованого на права кримських татар, як корінних народів, є важливим для того, щоб зберегти рівень тиску і привернути увагу до всіх незаконних дій окупаційної адміністрації, які навіть суперечать чинному російському законодавству.
7. Зважаючи на суцільне порушення всіх прав людини в Криму, особливо щодо кримських татар, потрібен такий міжнародний механізм як спеціальний представник кримських татар (з статусом спостерігача) в самому ООН або в представництві України при ООН. Це сприятиме долученню цих питань до порядку денного та до дебатів щодо Криму, а також дебатів про загальну ситуацію з права людини в Криму.

Програма

10.00-10.30 Реєстрація учасників. Вітальна кава.

10.30-11.40 Вітальне слово. Сергій Курикін, член правління Східноєвропейського інституту розвитку

Панельна дискусія 1. «Мілітаризація півострова Крим та перспективи його деокупації»

Рефат Чубаров, народний депутат України, голова Меджлісу кримськотатарського народу

Юлія Каздобіна, радник Міністра інформаційної політики України

Андрій Клименко, експерт ГО «Майдан закордонних справ»

Кононов Віталій, Голова Партії Зелених України

Модератор: Гаяна Юксель, радник Міністра молоді та спорту України

11.40-12.00 Перерва на каву

12.00-13.10 Панельна дискусія 2. «Крим як територія беззаконня: правові наслідки окупації півострова»

Ахтем Чийгоз, заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу

Ільми Умеров, заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу

Гульнара Бекірова, заступник голови Генічеської районної адміністрації, член Меджлісу кримськотатарського народу

Дар'я Свирідова, правозахисник, юрист УГСПЛ

Марія Томак, голова ГО «Медійна ініціатива з прав людини»

Модератор: Юрій Луканов, журналіст, письменник

13.10-13.30 Перерва на каву

13.30-14.40 Панельна дискусія 3. «Збереження унікальної культурної спадщини Криму та питання освіти в умовах окупації»

Володимир Казарін, проф., ректор Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Євген Самуха, керівник відділу міжнародних зв'язків, Уповноваженого представника Президента України у Автономній республіці Крим

Евеліна Кравченко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології Національної академії наук України

Ельміра Аблялімова, експерт з культурної спадщини кримськотатарського народу, экс-директор Бахчисарайського історико-культурного заповідника

Різа Шевкієв, голова Благодійного фонду «Фонд Крим», член Меджлісу кримськотатарського народу

Аліє Ібрагімова, канд.іст.наук., археолог, мистецтвознавець, член Національного комітету ІКОМОС

Модератор: Мрідула Гош, голова Східноєвропейського Інституту Розвитку

14.40.-15.00. Підбиття підсумків